

ПРОБЛЕМИ ЗМІЦНЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 39–43

Різноманітність консервативних національних правових систем на тлі динамічних процесів розширення міждержавного співробітництва спонукає до пошуку міжнародно-правових моделей, здатних зменшити вплив факторів, що стримують такий розвиток. Застосування демократичних принципів для уніфікації правових засад відкриває можливість створення взаємоприйнятної моделі правових відносин.

Не має в світі країн, які б при вирішенні своїх політичних, економічних та інших проблем не вступали у відповідні відносини з іншими країнами світу та міжнародними організаціями. На тлі формування єдиного економічного простору спостерігається розширення міждержавного співробітництва. Проте цьому процесові істотно заважає серед інших факторів існуюча різноманітність національних правових систем, їх нездатність до швидкої адаптації з міжнародно-правовими.

Нині актуалізується необхідність створення єдиного правового простору, в межах якого можна було б швидше досягти ефективної співпраці між державами, що мають різні як економічні, так і правові системи. Одним з таких шляхів є до певної міри уніфікація норм, процедур та інститутів, що визначають спосіб прийняття рішень у державі, тобто мають відношення до демократії. Таким чином, виникає можливість говорити про певну міжнародно-правову основу, модель, до якої мають прагнути певні спільноти держав, наприклад, держав Європи. Тобто можна припустити формування у міжнародному праві принципу демократії. Відповідно до принципу демократії держави мають відповідати закріпленям міжнародним правом демократичним стандартам.

Становлення цього принципу найбільш активно відбувається в Європі. Прийнятий у 1949 р. Статут Ради Європи встановив, що членом цієї організації може бути лише держава, яка здатна і намагається відповідати встановленим Статутом

принципам, а саме принципу верховенства права і принципу, відповідно до якого всі особи, які перебувають під її юрисдикцією, користуються правами людини й основними свободами (ст. 3, 4). Це положення не лише декларується, а й гарантується можливістю застосування санкцій. У випадку порушення наведених принципів членство держави в Раді може бути призупинено або припинено (ст. 8 Статуту).

Значний вклад в утвердження принципу демократії внесла ОБСЄ (до 1995 р. — НБСЄ). Гельсінкський Підсумковий Акт 1975 р. встановив основні принципи співробітництва держав і поваги прав людини. НБСЄ не ставила за мету створення зобов'язань, які мали б юридичну силу. Проте, оскільки майже всі рішення НБСЄ прийнято консенсусом держав — її добровільних членів, жодна з держав не може заявити, що вона не визнає їх, тобто можна сказати, що це норми “м'якої дії” [1].

Від 1989 р. НБСЄ набула нового значення, оскільки багато нових держав Центральної та Східної Європи почали засвідчувати своє визнання “Гельсінкських принципів”. Вже у Паризькій хартії для нової Європи 1990 р. було сформульовано положення, відповідно до якого держави, що прийняли Хартію, зобов'язалися “будувати, консолідувати й зміцнювати демократію як єдину систему правління в наших державах” [2]. Хартія визначила основи демократичного правління: воля народу, що регулярно виявляється у процесі вільних і справедливих виборів, повага людської

особистості та верховенство закону. Саме цим і визначається основний зміст принципу демократії.

Принцип демократії знайшов відображення і в договорах країн СНД. У Договорі між Росією, Білоруссю, Казахстаном та Киргизією про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній сферах 1996 р. як одну з основних цілей зазначено “забезпечення сталого демократичного розвитку держав”.

Принцип демократії поступово утверджується і в загальному міжнародному праві. Як відомо, в числі основних зобов'язань членів Статуту ООН вказує на здійснення співробітництва “в заохоченні та розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх” (ч. 3 ст. 1). Віденська всесвітня конференція з прав людини 1993 р. визнала принцип демократії принципом Статуту ООН [3]. Цей принцип активно реалізується ООН. Достатньо нагадати про резолюції щодо расистських режимів у ПАР та Південній Родезії, у яких ці режими були не тільки засуджені, а й зазнали санкцій з боку ООН.

Принцип демократії тісно пов'язаний із основними принципами міжнародного права. Демократія — одна з гарантій незастосування сили. Вона виступає необхідною умовою реалізації права на самовизначення, права вільно обирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні і культурні системи.

Віденська всесвітня конференція з прав людини підкреслила, що жодне положення національного, культурного і навіть релігійного характеру не може мати переваги над принципами Загальної декларації прав людини.

Закономірності розвитку міжнародного права в принципі відповідають закономірностям міжнародних відносин. Формуючись під впливом міжнародних відносин, міжнародне право саме здійснює на них активний вплив. На міжнародні відносини впливають різноманітні об'єктивні й суб'єктивні фактори: рівень економічного розвитку держав, суспільна мораль, національні інтереси, екологія, поява глобальних проблем, науково-технічний прогрес тощо. Міжнародне право також належить до числа таких факторів. При цьому роль міжнародного права постійно зростає, і за необхідності воно висувається на перше місце. З кожним днем міжнародні норми охоплюють усе нові аспекти взаємодії держав.

Можна стверджувати, що без міжнародного права світова система була б не в змозі нормально функціонувати. Зростання ролі міжнародного права як на міждержавному, так і на національно-

му рівні стає все більш відчутним. Нинішньому рівню цивілізації та правосвідомості найбільше відповідає теза про примат міжнародного права серед численних факторів, які впливають на міжнародні відносини.

Незважаючи на найбільші потрясіння епохи, політична культура ХХ ст. все-таки нерозривно пов'язана з прагненням до демократії. Однак мова зовсім не про уніфікацію внутрішньодержавного політичного життя різних країн. Рівною мірою поява міжнародних стандартів і визнаних принципів демократії не означає екстраполяції конкретних політичних моделей ні в масштабах світу, ні в масштабах регіонів. Основні цінності плюралістичної демократії єдині і як такі не можуть бути “чужими” — японськими, радянськими чи американськими. Багатьом державам надзвичайно важливо відмовитися від страху перед демократією в “експортному” чи “імперіалістичному” виконанні, що культивувався в минулому. Не менш небезпечною є і споконвічна конфронтаційність “експортного” страху, що штовхає держави не до співробітництва у рамках загальноцивілізаційного розвитку, а до недовіри до інших країн та ізоляціонізму. Демократія — це не соціальна система. Вона виступає лише формою, що не визначає розвитку, а створює умови для самобутнього політичного прогресу на основі вільного соціально-політичного вибору народу [5].

Свободу політичного вибору в сучасному світі розглядають не лише як основу права народів самостійно розпоряджатися своєю долею, а ще й як одну з найважливіших умов стабілізації міжнародних відносин і виходу людства з глобальної кризи. Постановка питання про свободу вибору викликана в наші дні не національно-визвольними рухами та не соціальними революціями — це значною мірою вже події минулого. В останні десятиліття відбуваються корінні зміни умов існування людської цивілізації внаслідок внутрішніх глобальних світових процесів.

Аналіз найбільш авторитетних у світі досліджень у сфері глобального моделювання свідчить, що найефективнішими для подолання кризи можуть стати перетворення існуючих політичних систем [6]. Іншими словами, проблема політичного вибору піднімається до рівня пошуку шляхів виходу цивілізації з кризи.

Міжнародні відносини останніх років свідчать про очевидне розширення інтересу держав до проблеми вибору в усіх її аспектах (соціальному, політичному, економічному, культурному тощо). Розуміння в державах усієї глибини глобальних проблем і зв'язку цих проблем із пе-

ретвореннями режимів розцінюється світовим співтовариством як ознака цивілізованості держав та їх готовності брати на себе відповідальність за майбутнє людства.

Лише для частини держав загальне міжнародне право пов'язане з їх культурною та політичною єдністю. Для інших же міжнародно-правове спілкування не піднімається до такого високого рівня. Саме тому міжнародне співтовариство визначають лише як “сукупність держав”.

Якщо визнання міжнародним співтовариством принципів і стандартів демократії й приведе держави до єдності, то неминуче в одному — у зміцненні міжнародної антиавторитарної політики.

Демократизація державних режимів, безсумнівно, означає і демократизацію міжнародних відносин. Йдеться про формування на основі загальних демократичних ідеалів настільки важливого і необхідного для міжнародного співтовариства загального рівня політичної культури, на основі якої тільки й можливе становлення політичної єдності держав у новій, більш високій організації міжнародного співтовариства.

Демократизація держав з використанням міжнародного права, безсумнівно, є одним із його основних у масштабах міжнародного співтовариства цивілізаційних завдань. Причому в основі цього процесу лежить певна споконвічна спільність політичної культури, що базується на збереженні демократичної традиції у різних суспільствах. Адже врешті-решт “усі форми бюрократичної і тоталітарної влади переборюються... культурою влади” [7], що найбільш висока саме в плюралістичних демократіях.

Зростання числа держав із демократичними режимами створює велику і впливову основу для міжнародно-правової підтримки процесів демократизації.

Авторитет демократичних перетворень режимів незмінно зростає, а дотримання міжнародно визнаних прав і свобод людини розцінюється міжнародним співтовариством як ознака культури і цивілізованості. Саме цей критерій покладається в основу найважливіших сучасних міжнародних документів. Зокрема, у Преамбулі Загальної декларації прав людини зазначено, що “зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства” [8]. У ст. 4 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права зазначено, що держава може встановлювати лише такі обмеження прав, які визначаються законом, і лише стільки, скільки це є сумісним із природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загаль-

ному добробуту в демократичному суспільстві”. Декларація чітко формулює напрям розвитку суспільств — демократичний, виключаючи будь-які інші варіанти.

Під час Глобальної консультації з питань здійснення права на розвиток, що відбулася у 1990 р., було визнано, що “нездійснення чи неповага принципів демократичного правління виявилися серйозною перешкодою на шляху реалізації права на розвиток” [9]. Підкреслимо, що всі рекомендації доповідей про дотримання прав людини, що подаються в Комісію з прав людини, обов'язково виходять із необхідності демократизації конкретних політичних режимів.

Стає цілком зрозумілим, що демократизація держав для сучасного світу — не випадковий і не раптовий порив. Це стратегія світового розвитку, що спирається на надзвичайно авторитетну правову основу у вигляді універсальних і регіональних договорів про захист прав людини. Саме ці договори формулюють норми, які можна назвати міжнародно-правовими стандартами внутрішньодержавної демократії.

Надаючи серйозне значення процесу демократизації, міжнародне співтовариство незмінно прагне до юридичної конкретизації цього поняття, тому роль міжнародних “стандартів” демократичності політичних режимів незмінно зростає, і цей термін уже не є незвичним для міжнародних документів і наукових досліджень. Однак його вживання поряд із терміном “міжнародні зобов'язання” викликає питання про співвідношення цих понять.

Зародження норм-стандартів було пов'язане у міжнародному праві з прагненням сформулювати в міжнародній практиці певні політико-юридичні орієнтири з розрахунком на їх подальше широке визнання у світі. З появою таких норм у праві стало надзвичайно важливим провести чітку межу між реальними правовими зобов'язаннями і всіма тими формулами, з яких ці норми вийшли чи, можливо, з'являться у майбутньому, маючи на увазі значущість ряду правових зобов'язань саме як правових стандартів.

Не ставлячи під сумнів рівність норм-стандартів з іншими відповідними нормами у межах міжнародного права, слід зазначити, що якості стандарту додає правова норма значення, що виходить на практиці далеко за рамки міжнародного права. Самі джерела появи норм-стандартів мають позаправове походження. Вони свідчать про етап формування міжнародного співтовариства як цілності більш високого рівня, коли деякі міжнародно-правові норми набувають такого ав-

торитету, що навіть не являючись загальновищими імперативами, все-таки слугують мірилом відповідності політики держав визначеним стандартам, незалежно від визнання цими державами таких норм. Місце демократії для загальнолюдського розвитку висуває ці норми на рівень загальноцивілізаційних орієнтирів незалежно від існуючого на сьогодні обсягу їх визнання. У цьому розумінні можна говорити про міжнародно-правові стандарти демократії, тобто про закріплені у міжнародному праві юридичні зобов'язання, авторитетно підтримувані орієнтири соціального і політичного розвитку.

Генеральна Асамблея ООН спеціально прийняла перелік керівних принципів із встановлення міжнародних стандартів у галузі прав людини. В основі існуючого підходу до міжнародних стандартів демократії лежать міжнародно-правові норми з прав людини, а подальше формулювання стандартів не повинне виходити за рамки сформованої у міжнародній практиці форми прийняття міжнародних зобов'язань. Разом із тим якість стандарту має забезпечувати його безумовну застосовність як основи для юридичної кваліфікації дій влади і урядів.

Таким чином, мова йде про міжнародно-правові норми особливого роду, що здатні слугувати меті глобального коригування, соціально-політичного розвитку окремих країн за тими напрямками їх розвитку, які являють найбільшу загрозу для демократичного розвитку суспільств і людства в цілому.

Звернення міжнародного співтовариства до ідеї широкого використання міжнародно визнаних правових стандартів демократії дає можливість говорити про створення міжнародно-правової концепції демократії, заснованої на міжнародно-правових зобов'язаннях у сфері прав людини [10]. Звернення ж світового спів-

товариства до проблем життєдіяльності політичних режимів приводить до створення таких специфічних стандартів, що утворюють для міжнародної концепції демократії власну основу, не розриваючи її тісного зв'язку з концепцією прав людини.

Література

1. *Опришко В.* Питання трансформації Європейського права в законодавство України // *Право України.* — 2001. — № 2. — С. 27–30.
2. *Мертус Ж., Бутегва Ф., Томас Д., Шулер М.* Жіночі права. Крок за кроком / Пер. з англ. — К.: Основи, 1999. — С. 91.
3. *Парижская хартия за новую Европу* [Электронный ресурс] // *Нормативні акти України.* — К.: ЗАТ "Інформтехнологія", 2004. — 1 електрон, диск (CD-ROM). — Систем, вимоги: Pentium; 32 Mb RAM; Windows 95, 98, 2000, XP.
4. *Резолюция 44/23, принятая Генеральной Ассамблеей "Десятилетие международного права Организации Объединенных Наций"* [Электронный ресурс] // *Нормативні акти України.* — К.: ЗАТ "Інформтехнологія", 2004. — 1 електрон, диск (CD-ROM). — Систем, вимоги: Pentium; 32 Mb RAM; Windows 95, 98, 2000, XP. — Назва з контейнера.
5. *Поллер К.* Открытое общество и его враги. Т. 1. — М.: Культурная инициатива, 1992. — С. 164.
6. *Ричардсон Д.* Модели глобальных систем // *Прорыв. Становление нового мышления.* М.: Прогресс, 1988. — С. 149.
7. *Межуев М.* Право, свобода, демократия. Материалы "Круглого стола" // *Вопр. философии.* — 1990. — № 6. — С. 9.
8. *Загальна декларація прав людини.* Doc. UN/PES/217 A // *Вісн. Конституц. Суду України.* — 2006. — № 3. — С. 105.
9. *Global Consultation on the Right to Development as a Human Right, report prepared by the Secretary-General.* Doc. UN E / CN.4 / 1990 / 9 / Rev. 1. с. 43.
10. *Буроменський М. В.* Свобода вибору та вибір цивілізації // *Вісн. АН Укр. РСР.* — 1991. — Т. 8. — С. 32.

На сучасному етапі розвитку взаємовідносин у міжнародному співтоваристві як цілісності більш високого рівня деякі міжнародно-правові норми набувають високого авторитету як загальноцивілізаційні орієнтири та мірила відповідності політики держав визначеним стандартам, незважаючи на ще неповний обсяг їх визнання, що дає можливість розглядати цей процес як становлення міжнародно-правових стандартів демократії.

На современном этапе развития взаимоотношений в международном сообществе как целостности более высокого уровня некоторые международно-правовые нормы приобретают высокий авторитет как общецивилизационные ориентиры и мерила соответствия политики государств определенным стандартам, несмотря на еще неполный объем их признания, что позволяет рассматривать этот процесс как становление международно-правовых стандартов демократии.

At the present stage of development of relations in the international community as the integrity of higher level, some international legal norms have gained a high reputation as a civilized society guidelines and policies of the measure according to certain standards, despite the incomplete even today the scope of their recognition, which makes it possible to consider this process as the emergence of international legal standards of democracy.

Надійшла 24 січня 2011 р.